

Planuri de lecții comentate

ORÎNDUIREA COMUNEI PRIMITIVE

Curs — probleme fundamentale ale istoriei lumii antice și medievale

Clasa a XI-a 1 oră/săptămână

- Definirea noțiunii — Comună primitivă ¹
- Periodizare — Criteriu ²
  - Epoca pietrei — Paleolitic
    - Mesolitic
    - Neolitic
  - Epoca Metalelor — Bronz
    - Fier (Hallstatt ; la Tène) ³
- Paleoliticul inferior — ANTROPOGENEZA ⁴
  - Condiții naturale ⁵
  - Momentul și locul genezei ⁶
  - Ocupații și unelte ⁷
  - Ceata (hoarda) ⁸
- FOCUL — însemnătatea descoperirii folosirii ⁹
- Paleoliticul superior — diversificarea uneltelor ¹⁰
  - GINTA MATRILINEARA ¹¹
  - Evoluția conștiinței ¹²
- Mesolitic — Noile condiții naturale ¹³
  - DESCOPERIRI (Arcul și săgeata ; Barca ; Microlitizarea ; Îmblinzirea animalelor și rudimentele de agricultură) ¹⁴
- Neolitic — Îndeletniciri (Agricultura ; Creșterea vitelor ; Șlefuirea și găurirea pietrei ; Meșteșuguri casnice ¹⁵
  - GINTA PATRIARHALA ¹⁶
- Migrații în epoca neoliticului. INDOEUROPENIZAREA ¹⁷
- Superioritatea uneltelor din metal față de cele din piatră ¹⁸
- Epoca Bronzului — Ocupații. Prima mare diviziune socială a muncii ¹⁹
  - Organizarea socială (Marea familie ; Robia) ²⁰
- Epoca Fierului — Unelte și arme ²¹. A doua mare diviziune socială a muncii.
  - DEMOCRAȚIA MILITARĂ ²²
- Apariția popoarelor antice ²³
INSEMNĂTATEA Comunei Primitive ²⁴

Comentariu istoric

1. Comuna Primitivă, prima și cea mai îndelungată orînduire economico-socială din istoria omenirii, s-a caracterizat prin traiul în colectivitate, necesar pentru apărarea existenței și asigurarea hranei. El a impus ca bunurile obținute în comun să fie împărțite în mod echitabil, după nevoi, iar relațiile în interiorul colectivității să fie de colaborare și de ajutor, exploatarea omului de către om nefiind cunoscută.

În condițiile de apariție recentă a societății, uneltele erau proprietate comună, iar tehnica de lucru se găsea într-un stadiu primitiv.

Ca urmare a îmbinării trăsăturilor care au definit viața în COMUN a societății și tehnica PRIMITIVĂ de lucru s-a ajuns la denumirea orînduirii : COMUNA PRIMITIVĂ.

O parte dintre istorici au folosit și folosesc încă pentru orînduirea Comunei primitive, termenul de PREISTORIE. El a fost acceptat deoarece în prima ei etapă de existență societatea umană nu a cunoscut știința scrisului și cititului, informațiile despre viața ei fiind obținute numai prin izvoarele arheologice.

2. Comuna Primitivă a început în istoria omenirii odată cu desprinderea omului din regnul animal, proces petrecut între 4 mil. ani î.e.n. și 3 mil. ani î.e.n. și a durat pînă la apariția claselor antagoniste și a statelor sclavagiste, fenomen petrecut la sfîrșitul mileniului al V-lea î.e.n., — începutul mileniului al IV-lea î.e.n.

În interiorul ei, Comuna Primitivă se împarte în mai multe epoci și perioade. Criteriul folosit pentru diviziunea ei internă l-a constituit materialul din care se făureau uneltele și apoi evoluția tehnicii de lucru.

3. În funcție de materialul folosit pentru făurirea uneltelor, Comuna Primitivă se împarte în două mari epoci ; EPOCA PIETREI și EPOCA METALELOR.

La rîndul ei Epoca Pietrei sau Epoca Lithică, în funcție de tehnica de lucru a uneltelor se subîmparte în trei perioade : — PALEOLITHICUL (4 mil. ani î.e.n. (? 3 mil. ani î.e.n.) — mileniul al XI-lea î.e.n.) perioada pietrei vechi sau a pietrei CIOPLITE.

— MESOLITHIC (mileniul al XI-lea î.e.n. — mileniul al VII-lea î.e.n. (VI-lea î.e.n.) perioada pietrei de mijloc sau de TRANZIȚIE DE LA TEHNICA CIOPLIRII LA CEA A ȘLEFUIRII.

— NEOLITHICUL (mileniul al VII-lea î.e.n. — mileniul al IV-lea î.e.n.) perioada pietrei noi sau a tehnicii șlefuirii și a lustruirii.

La rîndul ei epoca Metalelor se împarte în două perioade : — PERIOADA BRONZULUI și PERIOADA FIERULUI. Ultima, cea a FIERULUI, în funcție de tehnica de lucru a metalului se subîmparte în subperioada Hallstatt și subperioada la Tène. Cele două subperioade au căpătat aceste denumiri după localitățile eponime, prima o așezare din Austria, a doua, o mică plajă din Elveția unde au fost descoperite vestigii arheologice caracteristice.

Este necesar să se precizeze că privindu-se fenomenul prin prisma istoriei universale și a corelărilor în interiorul ei se poate stabili o cronologie aproximativ absolută numai pentru începuturile Comunei Primitive. Apoi, odată cu dinamica deosebită a societăților umane apar deosebiri atît de mari, încît din Epoca Metalelor se impune discutarea nuanțată pentru fiecare ținut, sau pentru fiecare țară, situație irealizabilă în cazul nostru.

4. În cazul PALEOLITHICULUI INFERIOR (4 mil. ani î.e.n. (? 3 mil. ani î.e.n.) — 100.000 ani î.e.n.) principalul fenomen l-a constituit ANTROPOGENEZA. El poate fi definit ca procesul desprinderii omului din regnul animal. Sfîrșitul ANTROPOGENEZEI este marcat de momentul delimitării clare a caracterelor acelei ramuri a hominizilor care, născuți din maimuțele primate superioare, au dus la australopitec. Acesta a evoluat lent către *homo sapiens fossilis* și apoi spre *homo sapiens recens*, adică spre tipul omului actual. Evoluția de la maimuțele primate superioare la hominizi este marcată, în chip deosebit, pe planul conștiinței. Se poate considera îndeplinită desprinderea hominizilor din regnul animal în momentul cînd aceștia au înțeles importanța bălului sau pietrei luate din natură ca ajutor și prelungitor al membrului superior. Momentul deosebit a fost reprezentat de păstrarea și folosirea lor în continuare. Aceasta a însemnat transformarea bălului sau a

pietrei în unelte. Actul nu este întâlnit la animale care, după ce utilizează bățul sau pietrele, le aruncă, neavînd conştiinţa valorii lor, aceasta apărînd numai în procesul muncii.

5. Condiţiile naturale au fost grele pentru viaţă în anii desfăşurării antropogenezei. În tot lungul PALEOLITHICULUI în zonele temperate şi polare au fost glaciaţiuni alternînd cu interglaciaţiuni, iar în cele tropicale şi ecuatoriale pluviaţiuni separate de interfluviaţiuni. Ca urmare zonele temperate şi polare au fost acoperite de o calotă glaciară groasă de 3—5 km determinantă pentru apariţia unei flore sărace, polare (muşchi, licheni, jnepeni) şi a unei faune formate din animale carniere, mari (mamutul, elefantul păros, leul polar, ursul peşterilor etc.).

6. Hominizii au fost obligaţi să se adapteze condiţiilor naturale pentru a putea rezista. Muncind pentru procurarea hranei şi-au dezvoltat neînterupt gîndirea şi paralel cu ea vorbirea articulată.

Urmele cele mai vechi lăsate de hominizi (schelete, unelte) datînd dintre 4 mil. î.e.n. — 3 mil. î.e.n. au fost descoperite în Africa australă pe valea riului Oldway. Ulterior, au fost scoase la lumină noi vestigii în Asia, India şi în Europa (între localităţi se numără şi Bugiuleşti — jud. Olt) dintr-o perioadă datînd pînă la 2 mil. î.e.n.

7. În vederea asigurării hranei oamenii practicau culesul, vînatul şi pescuitul. Aceste ocupaţii au definit economia pe o perioadă îndelungată : ea a fost exclusiv consumatoare, căci societatea umană lua totul din natură fără a produce nimic.

Unelte folosite erau confecţionate din lemn, os, piatră, într-o tehnică rudimentară. Piatra, de obicei silex, sumar cioplită, ducea la făurirea uneltelor (a vîrfurilor şi răzuitoarelor), întrebuinţate în vînaătoare şi în gospodărie. Deoarece numeroase dintre pietrele utilizate pentru făurirea uneltelor au provenit din prundişul rîurilor, cultura materială a căpătat numele de „cultură de prund“.

8. În condiţiile naturale, vitrege, avînd unelte primitive, oamenii au trebuit să trăiască în grupuri de 30—60 indivizi. Ele au fost numite, pe baza similitudinilor stabilite de etnologi, „ceata“ sau „hoarda primitivă“. În această primă formă de organizare socială, unii arheologi ca Julius Lipps, au crezut că găsesc o diviziune a muncii pe sexe : bărbaţii foloseau vîrfurile şi lamele la vînat, iar femeile răzuitoarele în gospodărie.

În cadrul cetei s-au practicat probabil, căsătoriile pe grupe de bărbaţi şi femei. Acest sistem a făcut să nu existe o reglementare a raporturilor sexuale, interdicţii fiind numai în direcţia legăturilor ascensionale.

9. O descoperire de însemnătate deosebită, comparată de Fr. Engels cu cea a invenţiei maşinii cu aburi a constituit-o pentru istoria omenirii posibilitatea de a se folosi focul. Însemnătatea descoperirii folosirii focului, demult existent în natură, constă în următoarele : a) s-a obţinut căldură şi posibilitatea de a fi biruite marile animale carniere. Ca urmare acestea au fost alungate din peşteri (Su-cu-tien — China ; Grossetta — Italia ; Peştera Muierilor — jud. Gorj) de om, care a început să locuiască în interiorul lor. b) S-a obţinut lumină şi prelungirea zilei de muncă. c) S-a trecut la prepararea hranei prin frigere şi fierbere ; astfel s-a modificat metabolismul care a determinat schimbarea structurării materiei cenuşii superior organizată. d) S-a impus disciplina muncii, căci comunitatea umană trebuia să păstreze focul alimentîndu-l constant cu lemne culese, uscate şi rupte special pentru aceasta. e) A fost incitată inteligenţa umană în vederea găsirii metodelor pentru producerea focului şi a folosirii lui în procesul muncii.

10. Trecerea în PALEOLITHICUL SUPERIOR se remarcă prin folosirea unei varietăţi mai mari de pietre pentru făurirea uneltelor ; silex, obsidiană, opal etc.

apoi a apărut și o diversificare și o oarecare specializare a uneltelor : harpuna, dălțițele, acele, cuțitele, vîrfuri de săgeată etc.

11. Concomitent s-a trecut la o nouă formă de organizare socială : GINTA MATRILINEARĂ. Aceasta era o comunitate umană stabilă încheată pe baza legăturilor de rudenie a tuturor celor care descindeau din aceeași mamă. În condițiile în care raporturile sexuale nu erau reglementate, bărbatul lipsea mult din comunitate, fiind plecat la vînătoare, numai mama era sigur cunoscută, indicînd filiația. Atunci rolul femeii a fost deosebit deoarece dădea stabilitate comunității, stînd în mijlocul ei, distribuind hrană, avînd grijă de bătrîni și copii. Aceasta nu a însemnat o domnie a femeii cum a prezentat situația Bachoffen și cei din școala lui.

12. Lent, paralel cu dinamica vieții economice a evoluat și conștiința. Semnele evidente arătate de arheologi constau în grija pentru înaintași. Cei decedați nu mai sînt lăsați în natură ci înmormîțați în forme variate. Astfel este arătată apariția unui sentiment de solidaritate al speciei umane inexistent la animale. Din Paleolithicul superior, alături de cei decedați au fost așezate obiecte de uz personal deținute în timpul vieții. Ele denotă apariția credinței în viața de apoi, adică a rudimentelor de religie.

În aceeași perioadă au apărut și picturile rupestre în peșteri, la mare distanță de intrare (Altamira — Spania ; Lascaux — Franța ; Grossetta — Italia ; Cuciulați — Munții Carpații Apuseni). Locul unde au fost plasate picturile, atenția acordată redării animalelor și neglijarea ființei umane dovedesc caracterul magico-utilitar al acestor reprezentări aflate în spațiul Euro-asiatic. Oamenii paleolithicului credeau că imortalizarea animalului ajută să-l vîneze mai ușor.

13. La sfîrșitul PALEOLITHICULUI superior și în cursul MESOLITHICULUI s-au produs noi modificări ale condițiilor naturale. Clima s-a îmblînzit, calotele glaciare s-au topit și au generat o bogată tramă hidrografică, flora a devenit luxuriantă, iar din faună au dispărut marile animale carniere, ele fiind înlocuite de altele mici și repezi și de păsări.

14. Omul a trebuit să se adapteze din nou. A dovedit că a reușit s-o facă prin descoperirile Mesolithicului ; a) *arcu* și *săgeata* au reprezentat prima unealtă de percucie permițînd vînarea animalelor mici și repezi de la distanță. Inventarea lui a marcat și un salt deosebit al inteligenței umane.

b) *Monoxila*, barca săpată într-un singur trunchi de copac a permis să se traverseze ușor numeroasele rîuri ivite atunci.

c) *Microlitizarea* a condus la tranziția de la tehnica ciopririi la cea a șlefuirii, tipică Mesolithicului.

d) *Îmblînzirea* a apărut ca urmare a luării și păstrării ca rezervă de hrană vie a picilor animalelor ucise. Treptat, se va trece la creșterea puilor născuți în captivitate și astfel va apărea *domesticirea*. Concomitent au fost descoperite și formele agriculturii rudimentare.

15. O ultimă schimbare a condițiilor naturale s-a produs la sfîrșitul Mesolithicului și începutul Neolithicului. Atunci clima, flora și fauna s-au stabilizat căpătînd caracteristicile din zilele noastre. În perioada Neolithicului s-au răspîndit larg agricultura și creșterea animalelor. Totodată s-a îmbunătățit tehnica de lucru a pietrei generalizîndu-se șlefuirea și apoi lustruirea. S-au găsit procedee de găurire a pietrei, situație ce a făcut ca mînerile să fie împlintate, ducînd la sporirea productivității muncii.

În aceeași perioadă au apărut și s-au dezvoltat meșteșugurile casnice ; torsul, țesutul, lucrul lemnului, al pietrei, al ceramicii. Ultimul meșteșug, lucrul ceramicii, apărut în a doua parte a Neolithicului, a avut o pondere deosebită. Oamenii au învățat să stăpînească mai bine focul, să ornameze ceramica cu motive zoomorfe,

fitomorfe și geometrice incizate, excizate sau pictate. După pasta și ornamentele folosite pentru producerea vaselor au fost definite culturile materiale din vremea Neoliticului.

Agricultura, creșterea animalelor, șlefuirea și găurirea pietrei, meșteșugurile casnice au permis trecerea categorică spre o economie productivă. Prima consecință a noii situații a fost o mult mai mare stabilitate a societății. Oamenii și-au construit chiar așezări stabile din case de suprafață și locuințe semiîngropate. Uneori acestea erau înconjurate de palisade, valuri și șanțuri sau se aflau pe înălțimi apărate natural, semne ale apariției războaielor. Un caz aparte l-au constituit localitățile de tip urban ca Jeriho (mil. VII î.e.n.) etc.

16. Răspîndirea agriculturii, a domesticirii, a meșteșugurilor casnice, stabilizarea societății au făcut ca bărbatul să devină elementul primar în asigurarea hranei comunității, forța lui fiind absolut necesară în gospodărie.

Ca urmare a rămîinerii lui mai mult pe lângă casă a putut indica și filiațiunea. În aceste condiții s-a făcut trecerea la GINTA PATRIARHALĂ, o comunitate umană stabilă bazată pe rudenia derivată din legătura de sînge cu un bărbat, a cărui autoritate este dictatorială și incontestabilă.

În viața spirituală a societății Neolithice au apărut și culte noi, antropomorfe. Ele au fost reprezentate în special de statuete feminine care, prin neglijarea figurii, pentru a fi dezvoltate însemnele maternității, au arătat că erau zeități ale cultului fecundității. Paralel s-au practicat cultele solare și cele animaliere tipice populațiilor de agricultori și păstori, evidențiate de vestigiile reprezentînd imaginea soarelui și sceptre luminate în formă de cap de cal.

17. În ultima parte a Neoliticului s-au produs mari mișcări demografice numite și migrații ale populațiilor indoeuropene. Ele au cuprins spațial zona dintre Munții Himalaia și Oceanul Atlantic, iar temporal ultimele 3—4 secole ale Neoliticului și primele 3—4 secole ale Epocii Bronzului. Atunci s-a petrecut procesul de indoeuropenizare, o simbioză între populațiile băstinașe și noii veniți, indoeuropenii, care și-au impus obiceiurile, limba și reprezentanții lor ca șefi ai comunităților.

18. În condițiile ultimei părți a Neoliticului oamenii au înțeles că piatra nu era un material satisfăcător pentru producerea uneltelor. Au căutat un nou material mai rezistent, cu eficacitate mai mare în procesul muncii. Au găsit în natură cuprul sau arama. Atunci uneltele au început să fie confecționate concomitent din piatră și metal. Această perioadă de tranziție către Epoca Bronzului a fost numită Eneolitic sau Chalcolitic, termen semnificativ căci în traducere înseamnă aramă-piatră.

Cantitatea mică de cupru nativ, rezistența lui redusă au impus căutarea altui metal. Întîmplător, în procesul muncii, s-a realizat aliajul cuprului cu plumbul sau cu staniul și astfel a apărut BRONZUL. Atunci oamenii au putut să înțeleagă superioritatea uneltelor din metal, față de cele din piatră: eficacitatea lor în procesul muncii era mult mai mare; 2. în caz de tocire sau rupere, putea fi recuperat materialul; 3. putea să li se dea uneltelor forma dorită în procesul muncii; 4. timpul afectat confecționării uneltelor era redus; 5. prin metoda „ceară pierdută”, uneltele puteau fi făurite în serie.

19. În epoca Bronzului s-au generalizat agricultura, creșterea animalelor, meșteșugurile casnice. Ca urmare s-a ajuns la separarea dintre comunitățile de agricultori și cele de păstori, care a constituit PRIMA MARE DIVIZIUNE SOCIALĂ A MUNCII.

Corolarul noii situații a constatat în intensificarea schimburilor pe de o parte între păstori și agricultori, pe de alta cu metalul, ceea ce a dus la apariția „dru-murilor bronzului” (în lungul Mureșului, al Prahovei etc.).

Paralel cu schimburile s-au permanetizat războaiele. Ele au fost cauzate de lipsuri, de dorința de a obține metal sau locuri mai bune pentru agricultură și pășunat, de lăcomie. Au putut fi atestate arheologic prin descoperirea unor așezări întărite, amenajate pentru lupte și a primelor arme (pumnale, săbii, vîrfuri din metal pentru sulite, săgeți etc.).

20. În Epoca Bronzului ginta patriarhală a fost înlocuită treptat de marea familie, o comunitate din care nu mai făceau parte toți oamenii descinzînd din aceeași părinți, ci numai trei generații: bunici, părinți, copii. S-a putut ajunge la noua situație cînd un grup mai mic și-a putut asigura existența. Din Epoca Bronzului, mai multe ginți sau chiar mai multe familii mari reunite au constituit triburile. Ele au fost legate prin rudenia de sînge, dar și prin interesul de a stăpîni și exploata un anumit teritoriu. În cursul războaielor purtate în Eneolithic și în Epoca Bronzului au fost luați prizonieri, imediat transformați în sclavi. Fiind în faza de început, datorită acestora s-a format *robă patriarhală*.

21. Nici bronzul nu a satisfăcut exigențele societății. A fost găsit un nou metal: FIERUL în cantitate mai mare, mai rezistent, mai dur, cu eficacitate sporită în procesul muncii.

Tehnica de producere și prelucrare a fierului a fost descoperită la începutul mileniului al II-lea î.e.n. de neamul indoeuropean al hitiților care se stabilise în Anatolia. El a creat procedeele tipice primei vîrste a fierului-Hallstatt. Ulterior, în mileniul I î.e.n. în Europa s-a trecut la o tehnică superioară, cea a celei de a doua vîrste a Fierului — La Tène. Tehnica de lucru s-a îmbunătățit într-atît încît uneltele și armele din fier au devenit universale detronînd piatra, bronzul etc.

Urmarea imediată a constituit-o apariția celei de A DOUA MARI DIVIZIUNI SOCIALE A MUNCII, despărțirea meșteșugarilor de păstori și de agricultori.

22. În planul structurilor sociale s-a trecut la familia pereche. Fiind capabilă să-și asigure singură existența, familiile pereche s-au așezat în comunități, unde oamenii nu mai erau reuniți pe baza rudeniei, ci pe aceea a interesului de a exploata un anumit teritoriu. Mai multe familii pereche au format gintele teritoriale, iar prin gruparea cîtorva s-au format noi triburi. În cazul cînd a fost nevoie să fie exploatat un teritoriu mai vast ori s-a pus problema apărării contra unui pericol extern, mai multe triburi formau o uniune de triburi.

În cadrul triburilor și uniunilor de triburi s-a ajuns la o tot mai accentuată polarizare a societății în bogați și săraci. Dintre cei bogați s-a format aristocrația tribală, iar din rîndurile ei au fost desemnați conducătorii. În frunte se afla *căpetenia* sau *șeful* care era ajutat în cîrmuire de un *sfat* alcătuit din membrii aristocrației tribale. În fine, al treilea organ de conducere, cel suprem, era *adunarea lupătorilor*. Apariția acestor trei organe conducătoare în societate a marcat intrarea Orînduirii Primitive în ultima ei fază de existență numită DEMOCRAȚIA MILITARĂ.

23. În epocile de sfîrșit ale Comunei Primitive — Eneolithic, Bronz, Fier — s-a produs simbioza neamurilor băștinașe cu cele antrenate în mari mișcări demografice. În urma acestui proces, s-au născut popoarele cunoscute în antichitate.

În legătură cu popularea globului, s-a apreciat ipotetic că societatea umană a apărut mai tîrziu în America și în Australia. Cercetările recente au infirmat această ipoteză arătînd că astăzi se poate spune că a existat o concomitență de locuire pe toate continentele.

24. Orînduirea Comunei Primitive are o însemnătate remarcabilă pentru toată evoluția ulterioară a societății umane. Atunci omul s-a desprins din regnul

animal, a învățat să utilizeze focul, și-a dezvoltat gândirea, vorbirea și conștiința. Treptat, a dobândit răbdarea și încrederea în propriile-i forțe, mergînd pe linia de a birui mereu natura.

Tot atunci, a inițiat relațiile sociale, stabilind formele aflate la baza celor de astăzi. În fine, tot din zorii omenirii datează și primele manifestări de conștiință evidențiate printr-o artă cu caracter utilitar. Ea va constitui izvorul din care-și vor trage seva marile creații ale pictorilor și sculptorilor.

Indicații metodice

Lecția trebuie predată sub formă de prelegere. Înclinăm în această direcție deoarece, pe de o parte lecția urmează după ora introductivă care nu implică, în mod necesar o verificare, pe de alta are un material bogat de expus și de explicat. Folosindu-se tipul de lecție prelegere, din cele 50 minute acordate orei de clasă, 5 minute pot fi afectate momentului organizatoric și alte 5 minute celui final, rămînînd astfel 40 minute efective pentru predare.

În vederea alcătuirii schemei modulate pe tablă indicăm a se folosi creta colorată. Astfel pot fi scoase în evidență, mai pregnant elementele de deosebită însemnătate (Antropogeneza, Focul, etc.) Se îmbină în acest mod memoria auditivă cu cea vizuală, iar receptarea explicației este mai profundă, pe o durată de timp mai îndelungată ca în cazurile obișnuite.

În momentul predării Antropogenezei, al ocupării peșterilor de către om, al creerii picturilor rupestre se impune utilizarea hărții lumii pentru a se prezenta difuziunea fenomenelor în spațiu. Pe harta lumii se pot marca punctele discutate cu discuri de carton diferit colorate, prinse cu ace de gămălie.

În vederea ilustrării a ceea ce a reprezentat o zeitate feminină a cultului fecundității pot fi arătate elevilor mulajele confecționate și vîndute de muzee. Sint grăitoare în acest sens copiile după Venus de la Hamangia, de la Vidra, etc. În cazul cînd există posibilitatea, elevilor le mai pot fi arătate și alte copii; după unelte, arme, vase, etc. provenite tot din Comuna Primitivă.

Întrebuințarea hărții și a obiectelor tridimensionale trebuie să accentueze caracterul de universalitate al orînduirii Comunei Primitive. În final, impresia generală rămasă în mintea elevilor trebuie să arate clar că numai insuficiența descoperirilor arheologice nu permite o atestare a unei arii mai largi a fenomenelor produse atunci. Este o formă prin care se accentuează de la început caracterul de universalitate al proceselor predate în tot lungul anului școlar.

BIBLIOGRAFIE ORIENTATIVĂ

Engels, Friederich, *Rolul muncii în procesul transformării maimuțet în om*, București, 1957, passim; Idem, *Originea familiei, proprietății private și a statului*, București, 1957, passim; Bordes, F., *Le Paléolithique dans le monde*, Paris, 1968, passim; Berciu, Dumitru, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, passim; Childe, Gordon, W., *Făurirea civilizației*, București, 1966, passim; *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic-sec. X)* sub redacția lui D. M. Pippidi, București, 1977, passim; *Istoria universală*, vol. I, redactor responsabil, I. P. Franțev, București, 1958, p. 3—256; Leroy — Gourhan, A., *Préhistoire de l'art occidentale*, Paris, 1965, passim; Lipps, Julius, *Obiecta lucrurilor*, București, 1958, passim; Leroy-Gourhan, A., Bailtaud, G., Chavaillon, J., Lanning-Emperaire, A., *La Préhistoire*, Paris, 1968, p. 140—156; Nestor, Ion, *Istoria societății primitive*, București, 1970, passim; Riemschneider, M., *Lumea hitiților*, București, 1967.

RADU ȘTEFAN CIOBANU